

Pažintis su Latvijos priešistorės ir viduramžių daile

Eglė Šatavičė

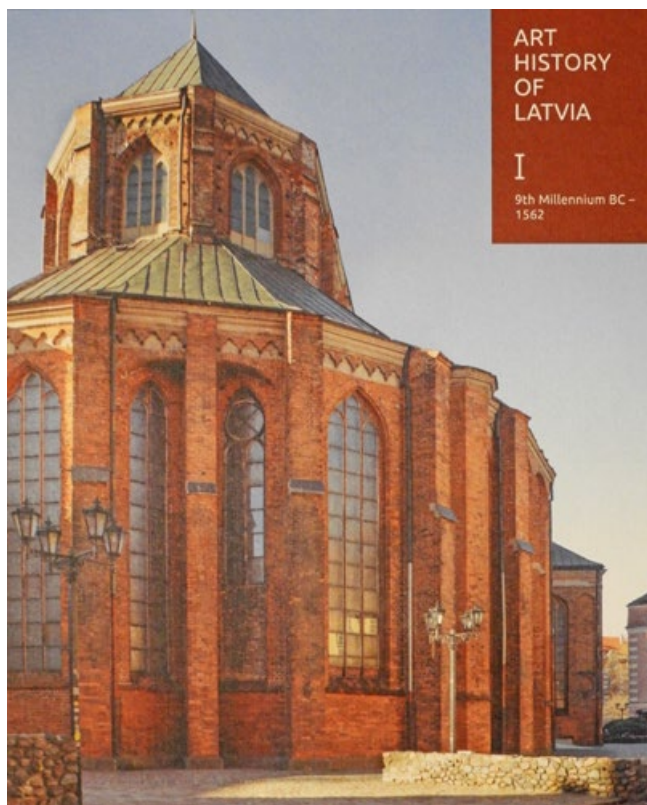
Vilniaus dailės akademijos Dailėtyros institutas

Dominikonų g. 15, LT-01131 Vilnius

egle.satavice@vda.lt

ORCID: 0000-0002-4216-2097

Art History of Latvia I: Prehistory and Middle Ages, 9th Millennium BC – 1562. Editor Elita Grosmane. Authors: Elita Grosmane, Ieva Ose, Baiba Dumpe, Irita Žeiere, Baiba Vaska, Imants Lancmanis. Riga: Institute of Art History of the Latvian Academy of Arts; Art History Research Support Foundation, 2024. 528 pp. ISBN 978-9934-8824-6-3

Eglė Šatavičė —

Pažintis su Latvijos priešistorės ir viduramžių daile

Latvijas dailės akademijas Dailės istorijos institutas 2024 m. išleido penktąją *Latvijos dailės istorijos* knygą – I tomą, skirtą priešistorėi ir viduramžiams¹. Tai nuo 2013 m. šio instituto mokslininkų iniciatyva įgyvendinamas projektas², kurio metu latvių ir anglų kalbomis jau išleisti tomai, skirti klasicizmui ir romantizmui³; realizmui ir istorizmui⁴; neoromantiniam modernizmui⁵; klasikiniam modernizmui ir tradicionalizmui⁶. Kiekviena ankstesnė knyga buvo skirta laikotarpiui, apimančiam nuo 25 iki 60 metų, ir kuriose apžvelgtos epochos, pasižyminčios aiškiais dailėje atsispindinčiais stilistiniais bruožais. *Latvijos dailės istorijos* I tome siekta aprėpti itin daugialypę dailės istoriją per 10 000 metų – nuo IX tūkstantmečio prieš Kristų iki 1562 metų. Išlikusi informacija apie dailę labai fragmentiška, besiskirianti menine raiška, medžiagiškumu ir funkcionalumu. Šio laikotarpio materialinė kultūra geriausiai pažįstama iš archeologų darbų ir retokai sulaukia menotyrininkų dėmesio, kartais abejojant, ar priešistorės ir viduramžių kūriniai laikytini meno objektais, nes „meno dėl meno“ (pranc. *l'art pour l'art*) suvokimas Europoje atsirado tik Renesanso laikotarpiu⁷. Latvijos menotyrininkų skirtas dėmesys priešistorinei dailei ištis labai vertingas, skatinantis permąstyti nusistovėjusias koncepcijas.

Galimybės viduramžių meistrams ir jų darbams taikyti dailininko ar dailės sąvokas šiuolaikine prasme diskutuoja Estijos dailės akademijos dailėtyrininkai, pagal analogišką kaip ir latvių projektą, estų kalba parengę

- 1 *Art History of Latvia I: Prehistory and Middle Ages, 9th Millennium BC – 1562*, ed. Elita Grosmane (Rīga: Institute of Art History of the Latvian Academy of Arts; Art History Research Support Foundation, 2024).
- 2 Plačiau apie projektą: Latvijos dailės akademijos Dailės istorijos instituto svetainėje, žiūrėta 2025 m. spalio 13 d., <https://www.lma-mvi.lv/en/publications/art-history-of-latvia>.
- 3 *Art History of Latvia III/1: Period of Classicism and Romanticism, 1780–1840*, ed. Eduards Kļaviņš (Rīga: Institute of Art History of the Latvian Academy of Arts; Art History Research Support Foundation, 2019).
- 4 *Art History of Latvia III/2: Period of Realism and Historicism, 1840–1890*, ed. Eduards Kļaviņš (Rīga: Institute of Art History of the Latvian Academy of Arts; Art History Research Support Foundation, 2019).
- 5 *Art History of Latvia IV: Period of Neo-Romanticist Modernism, 1890–1915*, ed. Eduards Kļaviņš (Rīga: Institute of Art History of the Latvian Academy of Arts; Art History Research Support Foundation, 2014).
- 6 *Art History of Latvia V: Period of Classical Modernism and Traditionalism, 1915–1940*, ed. Eduards Kļaviņš (Rīga: Institute of Art History of the Latvian Academy of Arts; Art History Research Support Foundation, 2016).
- 7 Platesnė diskusija: David A. Barrowclough, “Art and Archaeology: Unmasking Material Culture. Introduction”, *Archaeological Review from Cambridge*, vol. 19, no. 1 (2004): 3–11.

Estijos dailės istorijos daugiatomį. Jie pasirinko kiek kitokį kelią, siekdami ne tik pateikti naują medžiagą, bet ir permąstyti ankstesnius požiūrius į dailę⁸. *Estijos dailės istorijos* I tomas pradedamas tik nuo 1100-ųjų, koncentruojant dėmesį į viduramžius, o priešistorė pasitelkiama parodyti kultūrų susipynimą ir tęstinumą. Estų knygos struktūra atrodo gana laisva, kiek segmentuota, pradžioje diskutuojant apie ornamentiką, tada pereinant prie kultūrinio kraštovaizdžio, grįžtant prie papuošalų ir aprangos, tęsiant pilių ir dvarų, miestų, bažnyčių, valdžios simbolių skyriais⁹.

Latvijos dailės istorijos I tomo mokslinė redaktorė ir sudarytoja dr. Elita Grosmane kartu su bendraautoriais pasirinko ambicingesnę kelią – ne tik aprėpti labai ilgą priešistorės ir viduramžių laikotarpį, bet ir iš naujo dailėtyrininko žvilgsniu įvertinti visą priešistorinės bei viduramžių palikimą, nuosekliai, pagal įprastą struktūrą skirstant materialinę kultūrą į architektūrą, vaizduojamąją ir taikomąją dailę. Dr. E. Grosmane nesileidžia į diskusijas apie dailės sąvoką šiuolaikine prasme, „Ižangoje“ pristatydama tokį požiūrį: „Šiame tome novatoriškai įtraukti archeologiniai radiniai, tokie kaip figūriniai raiziniai, keramika ir papuošalai. Dėmesys individualiems estetiškai reikšmingiems sprendimams kartu su tipologiniu grupavimu praplečia esamų koncepcijų apimtį“ (p. 10). Išties dailėtyrininkė naujai pažvelgia į anksčiau jau žinotą archeologinę medžiagą, pasiūlydama neįprastus socialinius bei kultūrinius kontekstus, kurie skatina susimąstyti ir geriau suprasti priešistorės bei viduramžių dailę.

Išsamią *Latvijos dailės istorijos* I tomo apžvalgą, orientuotą į viduramžių dailę, jau pateikė estų dailėtyrininkė dr. Anneli Randla¹⁰, todėl šioje apžvalgoje didesnis dėmesys yra skiriamas priešistorės tyrimams.

Po minėtos *Latvijos dailės istorijos* „Ižangos“ pateikiamas išsamus „Istoriografijos“ skyrius. Jis daugiausia orientuotas į viduramžių istorijos ir architektūros tyrimus, tuo tarpu archeologų ir priešistorinės dailės tyrinėtojų darbai pristatomi itin kukliai. Iš akmens amžiaus tyrinėtojų viintelė paminėta habil. dr. Ilze Loze, kaip sukūrusi „naują, iki tol vietiniame kontekste mažai žinomą dalyką (angl. *subject*), pagrįstą archeologiniu

8 Plačiau apie projektą: Estijos dailės akademijos svetainėje, žiūrėta 2025 m. spalio 13 d., <https://www.artun.ee/et/koguteose-eesti-kunsti-ajalugu-koostamine-ja-valjaandmine>. Apie I tomą: <https://www.artun.ee/et/eesti-kunsti-ajalugu-1>.

9 *Eesti kunsti ajalugu 1, 1100–1520*, ed. Kersti Markus (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2023).

10 Anneli Randla, “So Near and Yet So Far: Art History of Latvia I”, *Baltic Journal of Art History* 27 (2024): 143–152, <https://doi.org/10.12697/BJAH.2024.27.07>.

kasinėjimų metu atrastais priešistoriniais kaulo, rago ir gintaro dirbiniais“ (p. 33). Verta paminėti, kad šios archeologės priešistorinės dailės tyrimai svarbūs ne tik vietiniame Latvijos kontekste, jos straipsniai užsienio leidiniuose¹¹ plačiai cituojami, parodant unikalius Rytų Baltijos regiono akmens amžiaus dailės objektus. Ne mažiau vertingi ir akmens amžiaus tyrinėtojų dr. Ilgos Zagorskos, prof. dr. Larso Larssono, dr. Aijos Macānės darbai, pasaulyje plačiai pristatantys Latvijos priešistorinę dailę Zvejniekų kapinyno tyrimų kontekste¹².

Kitas skyrius, „Istorinis kontekstas“, pradedamas nurodant, kad dabartinės Latvijos teritorija apgyvendinta jau vėlyvajame paleolite, apie 10 500 m. prieš Kristų. Tiesa, antrame sakinyje iškart peršokama į istorinius laikus, teigiant, kad apie „istoriją kaip sektorių, atspindintį politinius, ekonominius ir kultūrinius procesus rytinėje Baltijos jūros pakrantėje, [galima kalbėti] tik atsiradus seniausiems rašytiniams šaltiniams“ (p. 40). Prie šio sakinio pridedamas komentaras: „Priešistorinių artefaktų kūrimo ir naudojimo sąlygos aprašomos prie atitinkamų dailės šakų“ (2 komentaras, p. 40). Taip leidinio mokslinė redaktorė tarsi parodo, kad nepamiršta priešistorinės dailės, tačiau ją sunkiai sekasi integruoti į bendrą knygos struktūrą, apimančią du tokius skirtingus laikotarpius. Nepaisant tam tikrų minties šuolių, skyriuje „Istorinis kontekstas“ pateikiama ištis išsami, puikiai struktūruota

11 Paminėtini bent keli habil. dr. Ilzės Lozės straipsniai, neįtraukti į *Latvijos dailės istorijos* I tomą: Ilze Loze, „Mesolithic Art of Eastern Baltic Region“, in *The Mesolithic in Europe*, ed. Stefan Karol Kozłowski (Warsaw: University Press, 1973), 381–397; Ilze Loze, „Neolithic Amber Ornaments in the Eastern Part of Latvia“, *Przegląd Archeologiczny* 23 (1975): 49–82; Ilze Loze, „Clay Figural Art in the Forest Belt of Neolithic Eastern Europe“, *Archaeologia Baltica* 1 (1995): 20–32; Ilze Loze, „Late Neolithic Amber from the Lubāna wetlands“, *Acta Academiae Artium Vilnensis* 20 (2000): 63–78; Ilze Biruta Loze, „Small Anthropomorphic Figurines in Clay at Ģipka Neolithic Settlements“, *Documenta Praehistorica* 32 (2005): 155–165.

12 Ilga Zagorska, „The Art from Zvejnieki Burial Ground, Latvia“, *Acta Academiae Artium Vilnensis* 20 (2000): 79–92; Ilga Zagorska, „Amber Graves of Zvejnieki Burial Ground“, *Acta Academiae Artium Vilnensis* 22 (2001): 109–124; Lars Larsson, Liv Nilsson Stutz, Ilga Zagorska, Valdis Bērziņš and Nuro Aija Ceriņa, „New Aspects of the Mesolithic-Neolithic Cemeteries and Settlement at Zvejnieki, Northern Latvia“, *Acta Archaeologica* 88, 1 (2017): 57–93; Ilga Zagorska, Lembi Lõugas, Harald Lübke, John Meadows, Paul Pettitt, Aija Macāne and Valdis Bērziņš, „East Meets West in the 6th Millennium: Mesolithic Osseous Tools and Art from Sise on the Latvian Seaboard“, *Praehistorische Zeitschrift* 96, no. 1 (2021): 1–18; Aija Macāne and Kerkko Nordqvist, „Antler Mace Heads from Zvejnieki (Latvia) and the Changing World of Hunter-Fisher-Gatherers in the 4th Millennium BCE“, *Acta Academiae Artium Vilnensis* 116 (2024): 48–68.

informacija, leidžianti plačiam skaitytojų ratui susipažinti su Latvijos viduramžių istorijos problemomis. Nurodomi pirmieji rašytiniai šaltiniai, detalai paaiškinama viduramžių periodizacija. Dr. E. Grosmane apžvelgia skirtingus požiūrius, nurodydama, kad kai kurios naujausios teorijos 1000–1200 m. laikotarpi, kai piliakalniai tampa administraciniais ir amatininkų centrais, priskiria ankstyviesiems viduramžiams, tačiau ji lieka prie dailės istorijoje įprasto viduramžių pradžios datavimo, siejamo su krikščionybės įsigalėjimu XII a. pabaigoje (p. 42–43). Šiame skyriuje aptariamos įvairios temos: krikščionių misijos ir pirmieji vyskupai Latvijos teritorijoje, XIII a. kryžiaus žygiai, valdymo formos užgrobę teritoriją, vyskupijos, religiniai ordinaai, Livonijos visuomenės socialinės grupės, švietimas, liuteronų tikėjimo plitimas, latvių kalbos ir švietimo sistemos vystymasis, kuriam turėjo įtakos reformacija, ir baigiama poskyriu „Livonijos karas ir viduramžių pabaiga Livonijoje“, taip paaiškinant pasirinkimą brėžti viduramžių pabaigą 1562 m. su Livonijos pabaiga.

Latvijos dailės istorijos I tomo mokslinė redaktorė dr. E. Grosmane parengė ne tik šio leidinio „Įžangą“, „Istoriografijos“ bei „Istorinio konteksto“ skyrius, bet ji yra ir visų vaizduojamosios dailės ir trijų architektūros skyrių autorė. Juose, kaip ir „Istoriografijoje“ bei „Istoriniame kontekste“, šiek tiek jaučiamas disbalansas – dailėtyrininkė puikiai išmano ir išsamiai pristato viduramžių vaizduojamąją dailę bei architektūrą, tačiau priešistorinės dailės tyrimai atrodo kiek nenuoseklūs. Kolegų archeologų ar kitų priešistorės tyrinėtojų didesnis įsitraukimas galėjo palengvinti leidinio mokslinės redaktorės darbą, kad būtų pateiktos įvairesnės įžvalgos. Tiesa, autorės pastangos įsigilinti ir aprėpti atskirų laikotarpių kontekstus yra tikrai vertingos.

Pirmąją architektūros dalies skyrių „Architektūros ištakos Latvijos teritorijoje“ dr. E. Grosmane pradeda nuo pačių ankstyviausiųjų, tik iš archeologų darbų žinomų, statinių, o ne nuo akmeninių fortifikacijos sistemų, kaip tai būtų įprasta Šiaurės ir Centrinėje Europoje. Ji atkreipia dėmesį į Rytų Baltijos regionui būdingą tradiciją statyti iš medžio ir nurodo, kad tobulėjant moksliniams tyrimams įmanoma analizuoti prastai išlikusią medinę architektūrą bei kitas seniausias žmogaus gyvenamosios aplinkos erdvines struktūras. Toks požiūris itin sveikintinas, skatinantis kiek kitaip vertinti,

įtraukti į dailėtyros lauką ir pačią seniausiąją architektūrą. Apžvelgusi kuklų paleolito laikotarpio laikinų stovyklaviečių palikimą, dailėtyrininkė diskutuoja, ar galima čia įžvelgti estetinių savybių. Ji įvertina, kad svarbiausi turėjo būti praktiniai gebėjimai išgyventi atšiauriomis sąlygomis, tačiau prieina prie išvados, kad mobilių bendruomenių „gyvenamųjų būstų statyba reikalavo protinių pastangų, greito prisitaikymo prie naujų sąlygų ir tam tikros formų bei konstrukcijų logikos, kuriai galima priskirti bent potencialias estetiškes funkcijas“ (p. 58). Ši dailėtyrininkės idėja yra artima darbams, kuriuose tyrinėjami šiaurės čiabuvių tautų (inuitų, evenkų, nensų ir kt.) architektūra bei dizainas¹³, tačiau platesnės analizės ir analogijų ji nepateikia.

Dr. E. Grosmane, apžvelgdama mezolitinį pastatų liekanas, šalia Zvejniekų II gyvenvietės, užsimena ir apie palaidojimus su ochra ir akmenimis, taip pat išpūdingas įkapes, tokias kaip gintaro skridiniai, kabučiai, papuošalai iš paukščių kaulų, kauliniai durklai. Šie bene plačiausiai pasaulyje žinomi Latvijos priešistorinės dailės pavyzdžiai¹⁴ knygoje dėmesio beveik nesulaukė, tik kai kurie jų paminėti prie plastinės dailės ištakų „Skulptūros“ skyriuje (p. 231–235). Turbūt tai lėmė numatyta gana giezta knygos struktūra, kurioje sudėtinga nuosekliai įterpti specifinius, atlikimo būdu ir medžiagiškumu varijuojančius priešistorinės dailės objektus. Tai paminėtina ir apie neolito laikotarpį. Autorė pateikia medinių statinių rekonstrukcijas, atkreipia dėmesį į vis svarbesnę sienų apsauginę funkciją bei ilgalaikiškumą,

- 13 Molly Lee and Gregory A. Reinhardt, *Eskimo Architecture: Dwelling and Structure in the Early Historic Period* (Fairbanks: University of Alaska Press, 2003); Almira Khafizova, “Vernacular Architectural Preservation of Material and Spiritual Interconnected Cultural Heritage”, *Journal of Contemporary Urban Affairs* 2, no. 3 (2018): 10–19, <https://doi.org/10.25034/ijcua.2018.4714>; Andrei V. Golovnev, “Arctic Nomadic Design (the Nenets Case)”, *Nomadic Peoples* 24, no. 1 (2020): 111–142, <https://doi.org/10.3197/np.2020.240106>.
- 14 Paminėtinios bent kelios nuorodos į literatūrą, kurioje analizuojami dailės objektai iš Zvejniekų kapinyno: Adomas Butrimas, “Human Figurines in Eastern–Baltic Prehistoric Art”, *Acta Academiae Artium Vilnensis* 20 (2000): 7–29; Ilga Zagorska, “The Art from Zvejnieki Burial Ground, Latvia”, *Acta Academiae Artium Vilnensis* 20 (2000): 79–92; Tomasz Płonka, *The Portable Art of Mesolithic Europe* (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2003); Marius Iršėnas, “Anthropomorphic and Zoomorphic Figurines from the Zvejnieki Burial Ground in the Context of the Baltic Area: Statistical Regularities or Exceptional Cases?”, in *Back to the Origin: New Research in the Mesolithic–Neolithic Zvejnieki Cemetery and Environment, Northern Latvia*, ed. Lars Larsson and Ilga Zagorska (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 2006), 301–308; Lars Larsson, “A Double Grave with Amber and Bone Adornments at Zvejnieki in Northern Latvia”, *Archaeologia Baltica* 13 (2010): 80–90.

tačiau „estetiškai išpuoselėto formos suvokimo apraiškas“ sieja su atsiradusia išskirtine keramika ir akmeniniais laiviniais kirviais (p. 60). Jei priešistorinė keramika išsamiai išanalizuota prie taikomosios dailės, tai aukšto meistriškumo laiviniams kirviams, kurie dažniausiai laikomi prestižo ar simboliniais objektais, nerasta vietos numatytoje knygos struktūroje. Sprendžiant pagal Švedijos pavyzdžius, kur iš gintaro ir akmens gamintos tikslios miniatiūrinės laivinių kirvių kopijos¹⁵, nereikėtų jų sieti su taikomąja daile, tačiau prie plastinės dailės ištakų priskirti taip pat sunku.

Toliau, analizuodama bronzos ir geležies amžiaus piliakalnių, dailėtyrininkė aprašo svarbiausias jų fortifikacines sistemas, medines konstrukcijas, jų išplanavimą, taip pat papėdės gyvenvietes. Ji apibendrina, kaip laikui bėgant keitėsi pastatai, mėgina įvertinti, kokio dydžio bendruomenės juose gyveno. Apibūdinusi gyvenamuosius būstus, ji užsimena apie išpūdingus bronzos amžiaus pilkapius, akmenines dėžes, vadinamuosius „Velnio laivus“ iš akmenų konstrukcijų, pastebi juose planinės struktūros elementus, atspindinčius savitus architektūros dėsningumus (p. 62). Įvertindama subordinacijos ir socialinės diferenciacijos požymius, taip pat regioninius skirtumus, autorė pastebi, kad jie ryškiausiai atsispindi laidojimo paminkluose, taip pat įkapėse – papuošalų ir įvairių įrankių gausoje.

Vėlyvąjį geležies amžių dr. E. Grosmane suskirsto į vikingų (800–1050 m.) ir ankstyvųjų viduramžių (1050–1200 m.) laikotarpius (65 p.), tačiau ankstyvųjų viduramžių termino vartojimo detaliau nepagrindžia. Tokia chronologija koreliuoja su Lietuvoje taikoma periodizacija, tačiau XI–XIII a. dažniau įvardijamas kaip ikivalstybinis ir baltų genčių sąjungų laikotarpis¹⁶, retai siejant su ankstyvaisiais viduramžiais. Be to, pradžioje pati autorė buvo suabejojusi tikslingumu išskirti ankstyvuosius viduramžius. Iš konteksto galima suprasti, kad šis laikotarpis Latvijos mokslininkų siejamas su seniausiais rašytiniais šaltiniais, tačiau, kaip autorė teigia, juose „sapnai ir vizijos glaudžiai susipynę su rašytojo politiniais įsipareigojimais ir subjektyvios išraiškos troškimu. Todėl šie šaltiniai nusipelno kritiško vertinimo“ (65 p.). Toliau vėlyvąsį geležies amžių aprašomas kaip vientisas laikotarpis, svarbiausiu bruožu išskiriant etninių grupių susiformavimą savo teritorijose. Kaip ir

15 Lars Larsson, „A Miniature in Amber of a Battle-Axe from the Battle-Axe Culture“, *Adoranten* (2017): 48–54.

16 Gintautas Zabiela, „Ikivalstybinis ir baltų genčių sąjungų laikotarpis“, in *Lietuvos istorija*, t. 2, *Geležies amžius*, red. Gintautas Zabiela (Vilnius: Baltos lankos, 2007), 413–467.

ankstesniais laikotarpiais, etniniai skirtumai ryškiausiai pastebimi laidojimo papročiuose ir papuošaluose. Dailėtyrininkė atkreipia dėmesį ir į skirtingas gyvenamųjų bei gynybinių būstų statymo tradicijas, tačiau nurodo, kad labiausiai tam įtakos turėjo piliakalnių ir gyvenviečių topografinės ypatybės. Autorė pateikia koncentruotą, įvairias nuomones pristatantį požiūrį apie vėlyvųjų piliakalnių klasifikaciją, jų ryšį su rašytiniuose šaltiniuose minimais „pilsāts“ (65 p.) [latvių k. *pilskalns* – piliakalnis, o *pilsāts* – miestas – E. Š.]. Ji detaliau paliečia svarbią ankstyvųjų miestų formavimosi problematiką, teigdamą, kad vėlyvojo geležies amžiaus piliakalniai gali būti laikomi ekonominiais ir administraciniais centrais – senaisiais miestais. Anot jos, jau nuo VIII a. Latvijos teritorijoje pradeda formuotis urbanistinės gyvenvietės – senieji miestai, kurie X–XII a. suklesti ir tampa regiono centrais.

Informaciją apie Kuršių žemės archeologinius tyrimus dailėtyrininkė papildė vikingų Egilio saga (1210–1230), kur aprašomas pastatų išplanavimas. Būtų buvę prasminga integruoti ir Lietuvoje gana plačiai tyrinėtą kuršių medžiagą, kartu apimančią ankstyvųjų miestų formavimosi problematiką¹⁷, tačiau tai knygoje dėmesio nesulaukia.

Prie vėlyvojo geležies amžiaus naujovių pristatomos latgaliams būdingos ežerų gyvenvietės, daugiausia dėmesio skiriant nuo VIII a. egzistavusiam Araišių (Āraiši) pastatų kompleksui. Dr. E. Grosmane atkreipia dėmesį, kad piliakalniai, dažnai tyrinėjami dėl gynybinių įrenginių, taip pat yra svarbūs kaip gyventojų erdvinės organizacijos pavyzdžiai. Ji konstatuoja, kad jei kapai ryškiai atspindi socialinę stratifikaciją, tai ant piliakalnio viršaus, nors, tikėtina, turėjo gyventi aukštesnio statuso žmonės, tačiau tarp būstų tos hierarchijos nematyti. Autorė nurodo, kad didelių struktūrų, kurias būtų galima laikyti viešaisiais arba diduomenės pastatais, nėra išlikę. Nors dailėtyrininkė tiesiogiai neapibendrina, bet, jai apžvelgiant atskirų priešistorės laikotarpių (nuo mezolito iki vėlyvojo geležies amžiaus) medžiagą, susidaro įspūdis, kad ikirikščioniškuoju laikotarpiu laidojimo paminklai, o ne gyvenamieji ar gynybiniai statiniai, labiau atspindi estetines ir reprezentacines priešistorinės architektūros funkcijas.

Kitą architektūros dalies skyrių „Miesto planavimas“ dr. E. Grosmane pradeda primindama, kad miestų plėtros procesas Latvijos teritorijoje

17 Paminėtina monografija: Vladas Žulkus, *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje* (Vilnius: Versus aureus, 2002).

prasidėjo X–XII a., pamini keletą miesto tipo gyvenviečių piliakalniuose pavyzdžių, tačiau netrukus pereina prie Rygos, kaip „pirmojo europietiško miesto Rytų Baltijos regione“ (p. 71). Šiame skyriuje daugiausia dėmesio skiriama būtent Rygai, išsamiai aprašomas miesto formavimasis, jo istorija, rašytiniai paminėjimai, pateikiami vaizdai žemėlapiuose. Tiesa, kiek keista, kad kai kurios tekste nurodytos seniausiosios Rygos panoramos iliustracijos (pvz., 44 ir 62) pateiktos visai kitame, vėlesniame, skyriuje. Architektūros aprašymą menotyrininkė papildė XII–XIII a. medinių ir akmeninių pastatų rekonstrukcijomis, rašytiniais ir vaizdiniais XVIII–XX a. pradžios šaltiniais, išlikusių rekonstruotų pastatų pavyzdžiais. Ji nurodo, kad Rygos formavimasi lėmė trys konkuruojančios valdžios formos – pasaulietinė, religinė ir karinė. Kiekviena iš jų turėjo savo įtakos zoną miesto planavimo struktūroje: pasaulietinė su Rotuše, Šv. Petro bažnyčia, Didžiąja ir Mažąja gildijomis bei Juodagalvių pastatu buvo netoli turgaus aikštės; religinis centras formavosi apie arkivyskupo katedrą ir pilį, o karinė valdžia – Livonijos ordinas buvo išvartytas iš pirminės rezidencijos ir apsistojo už miesto sienų įtvirtintoje pilyje ant Dauguvos kranto (p. 77). Toks aiškus suskirstymas leidžia lengvai suprasti Rygos planavimą. Minėtina, kad chronologiškai vėlyvojo geležies amžiaus piliakalnių pabaiga iš dalies persidengia su Rygos atsiradimu, tačiau atskiruose leidinio skyriuose pateikti aprašymai kokybiškai gerokai skiriasi. Šiuos skirtumus turbūt lemia ne tik atsiradusi mūrinė architektūra, išlikusių rašytinių bei vaizdinių šaltinių gausa, bet ir autorei išties artimesnė tema. Tiesa, norėjusi šiek tiek detalesnio archeologinės medžiagos integravimo.

Po išsamaus Rygos formavimosi aprašymo trumpai pristatomas keletas kitų seniausių miestų (Valmieros, Cėsio, Kuldygos) planavimas. Paskui vėl grįžtama prie Rygos, tačiau jau analizuojama pasaulietinė visuomeninė architektūra. Aprašydama šiuos pastatus, dr. E. Grosmane derina rašytinius šaltinius, istorines žinias apie savininkus, grafines rekonstrukcijas, pateikia išlikusių pastatų vaizdus. Daugiausia dėmesio čia skiriama Rotušei, Didžiąjai ir Mažajai gildijoms bei Juodagalvių pastatui, pateikiama jų istorija, informacija apie perstatymus, interjerą.

Architektūros skyrių „Viduramžių miestų sienos“ parengė viena žymiausių Latvijos viduramžių fortifikacijos bei pilių tyrinėtojų dr. Ieva

Ose. Ji, remdamasi archeologinių tyrimų medžiaga ir išlikusiais vaizdiniais šaltiniais, detalai aprašo Rygos sienas ir gynybinius bokštus atskirais laikotarpiais nuo XIII amžiaus. Rekonstruotų bei archeologinių tyrimų metu atidengtų sienų vaizdus papildė gausi ikonografinė medžiaga. Čia randame ir ankstesniame skyriuje paminėtas, bet nepateiktas Rygos panoramos iliustracijas. Toliau išsamiai aprašomos mažesnių viduramžių miestų (Cėsio, Valmieros, Kuoknesės ir Limbažių) sienos. Miesto planavimas yra glaudžiai susijęs su jo sienomis, todėl atrodo, kad dviejuose atskirų autorių skyriuose iš skirtingų pusių pateikiama nenatūraliai atskirta informacija, kuri iš tiesų šiek tiek persidengia.

Paties plačiausio (77 puslapių) architektūros skyriaus „Bažnytinė architektūra“ autorė vėlgi yra dr. E. Grosmane. Pradėdama nuo ankstyviausiųjų bažnyčių paminėjimų rašytiniuose šaltiniuose, ji nuosekliai chronologine tvarka iš pradžių pristato seniausias, XII a., Ikšķilės ir Salaspilio Šv. Martyno bažnyčias, toliau pereina prie kitų akmeninių, jau XIII a., bažnyčių: vyskupo katedros, Šv. Jurgio ir Šv. Mikalojaus Stebukladario bažnyčių Rygoje bei Daugavgrīvos cistersų ordino abatijos. Aptariamos vėlyvojo romaninio stiliaus bažnyčios, daugiausia dėmesio teikiant Rygai; išskiriama ir XV a. Rygos bažnyčių architektūra. Skyriaus pabaigoje apžvelgiama visa XIII–XVI a. bažnyčių architektūra už Rygos ribų. Šis skyrius gausiai iliustruotas sakralinių pastatų eksterjero ir interjero vaizdais, detaliais planais, ikonografinė medžiaga. Jis puikiai perteikia Latvijos bažnyčių, ypač Rygos katedros, architektūrinę vertę, tačiau kartais sunku suprasti chronologinę seką ir bendrus stilistinius pokyčius.

Dr. I. Osės parengto skyriaus „Viduramžių pilių architektūra“ būtų galima tikėtis po ankstesnio šios autorės skyriaus apie gynybines sienas ir bokštus, o ne po bažnyčių aptarimo. Šiame skyriuje aiškiai išlaikoma chronologinė seka nuo vėlyvojo romaninio stiliaus (XII a. pab. – XIII a.), ankstyvosios ir brandžios gotikos (XIII a. pab. – XV a. I trečd.) iki vėlyvosios gotikos (XV a. II trečd. – XVI a. vid.) pilių. Šie tikslūs chronologiniai rėmai kiek skiriasi nuo bažnyčių skyriuje pateikto laikotarpio datavimo. Autorė išsamiai paaiškina būdingus gynybinius elementus, terminus, būdingus architektūrinius bruožus, paskui detalai pagal tipus aptaria daugelį Latvijos

pilių. Šalia archeologinių tyrimų nuotraukų, piliaviečių planų, interjero detalių, ikonografinės medžiagos, grafinių rekonstrukcijų pateikiami ir detaliūs pilių planai su pažymėtais (per)statymo laikotarpiais, leidžiančiais suvokti, kada ir kaip keitėsi pilių planavimas. Kartu su architektūriniais pokyčiais autorė leidžia pasekti, kaip, keičiantis ginklams bei žmonių gyvenimo būdui, mažėjo pilių gynybinė funkcija, užleisdama vietą prabangai bei komfortui.

Vaizduojamosios dailės dalis yra pati mažiausia, visą ją parengė dailėtyrininkė dr. E. Grosmane. Ji prasideda nuo „Skulptūros“ skyriaus. Pirmas poskyris skirtas plastinio meno ištakoms, tačiau autorė pasakojimą pradeda nuo uolų piešinių ir raizinių Europoje, kurių Rytų Baltijos regione nėra ne tik dėl vėlyvesnio apgyvendinimo nuslinkus ledynams, bet ir dėl kitokios gamtinės aplinkos. Tačiau seniausios paleolitinės bei ankstyvųjų Pietų Europos žemdirbių naudotos kaulo, rago, kalkakmenio ar molinės antropomorfinės skulptūrėlės užmiršamos, nors jas galbūt būtų prasminga paminėti Latvijoje gana gausiai aptinkamų molinių figūrėlių kontekste. Latvijoje išties gausi priešistorinio plastinio meno kolekcija, tačiau ji pateikiama kiek nenuosekliai. Kaip seniausi plastinio meno pavyzdžiai pateikiami mezolitinis ornamentuotas kaulinis durklas ir plokštelė iš Zvidzės gyvenvietės, tačiau jų iliustracijų nėra. Tada aprašoma neolitinė dekoruota kaulinė diržo sagtis, o toliau vėl grįžtama prie mezolitinių Zvejniekų palaidojimų, kurie jau buvo šiek tiek paminėti architektūros dalyje. Vertinga, kad menotyrininkė detalai išanalizuoja moters kaulinę figūrą, kuri kiek rečiau atsidurdavo archeologų dėmesio centre. Anot jos: „Subalansuotos ir vieningos plokščio raizinio proporcijos rodo menininko pastabumą ir abstrakcijos suvokimą“ (p. 232). Kažkiek dėmesio skiriama ir reprezentatyviausioms molinėms skulptūrėlėms, nurodant įvairius jų variantus, tačiau iš gintarinių radinių paminėtas tik realistiškas briedžio galvos pavidalo dirbinys. Jam analogijų ieškoma Švedijoje ar Suomijoje, o visai šalia, Šventojoje, rasta raginė lazda su skulptūriškai itin realistiškai pavaizduota briedės galva užmirštama. Briedžių figūros priešistorinėje Baltijos regiono dailėje išsamiai išstudijuotos dr. Mariaus Iršėno darbuose¹⁸, jų įtraukimas leistų geriau suprasti bendrą kontekstą. Tas pats minėtina ir apie medinę anties galvos pavidalo rankeną iš Sarnatės gyvenvietės. Itin panaši medinio kaušo rankena iš Šventosios 23

18 Marius Iršėnas, „Elk Figurines in the Stone Age Art of the Baltic Area“, *Acta Academiae Artium Vilnensis* 20 (2000): 93–105.

gyvenvietės¹⁹ su dar detaliau pavaizduota paukščio galva parodo, kad tokie dirbiniai nebuvo atsitiktiniai.

Įdomūs dailėtyrininkės pastebėjimai dėl kaulinių dirbinių ornamentikos geometriniais motyvais ir jos sąsajų su keramikos dekoru, kuris plačiau pristatomas taikomosios dailės „Keramikos“ skyriuje. Autorė taikliai apibendrina plastinio meno raidą nurodydama: „Plastinė dailė suklestėjo Latvijoje vėlyvajame neolite, bet vėliau transformavosi ir išnyko keliems tūkstantmečiams“ (p. 235). Transformaciją ji apibūdina pastebėdama, kad Latvijoje, kaip ir kituose Europos regionuose, įvaldžius metalų apdriimą, meninis potencialas buvo realizuojamas aukštos kokybės metaliniuose dirbiniuose, dažniausiai – papuošaluose. Taip autorė nuosekliai nukreipia į išsamų taikomosios dailės skyrių „Metalų dirbiniai“.

Toliau apžvelgiamos viduramžių akmeninės skulptūros, pagrindinę dėmesį skiriant Rygos katedros architektūrai. Architektūrinę skulptūrą reprezentuoja kapiteliai, tačiau Rygos Šv. Jurgio bažnyčios kolonos bazės skulptūrinis dekoras aprašytas jau „Bažnyčių“ skyriuje. Atrodo, visa ši skulptūrinės architektūros dalis galėjo būti kur kas sklandžiau integruota prie bažnyčių interjero ir eksterjero apibūdinimo. Po bažnytinės architektūros dėmesys skiriamas ir XVI a. pradžios Rygos vartų skulptūroms, įvairių passtatų portalų šoninėms reljefinėms plokštėms. Kaip ryškiausias savarankiškos skulptūros pavyzdys detalai aprašoma XIV a. pabaigos užsienio meistrų sukurta smiltainio *Pieta*, dėmesio skiriama ir memorialinei skulptūrai.

Kitas, medinių skulptūrų, poskyris pradedamas nuo ritualinių XII–XIII a. lazdų. Šios antropomorfiniais ir geometriniais motyvais puoštos lazdos būdingos ikikrikščioniškai tradicijai, todėl gana keista, kad jos pateikiamos šalia seniausių religinės tematikos skulptūrų, o ne prie priešistorinių medinių dirbinių. Autorė nurodo, kad tokių lazdų nerasta niekur kitur Latvijoje, nei Lietuvoje, nei Estijoje, nurodydama prekybinius ryšius su Novgorodu. Išties panašios antropomorfinės lazdos rastos Novgorode, tačiau to laikotarpio dekoruotos lazdos su buoželėmis randamos ir kituose šio regiono miestuose, taip pat Latvijoje – Kuoknesės mieste bei Lietuvoje – Vilniuje ir Kernavėje²⁰. Turbūt tai nebuvo trumpalaikis kontaktų su Novgorodu

19 Rimutė Rimantienė, *Akmens amžiaus žvejai prie Pajūrio lagūnos* (Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus), (2025): 454.

20 Irena Kaminskaitė, „XIII–XV a. medinės lazdos su buoželėmis: faktai ir hipotezės“, *Lietuvos archeologija* 34 (2008): 151–170.

reiškiny, kaip teigia autorė, o atspindi bent porą šimtmečių trūkusių besitransformavusių tradiciją.

Toliau detalai aprašomos ankstyviausios medinės religinės tematiškos skulptūros iš Ruonių (lat. *Ruhnu*) salos, bet daugiausia dėmesio skiriama Rygoje esantiems XV–XVI a. užsienio meistrų darbams, pateikiamos analogijos su Europos pavyzdžiais.

Antrasis vaizduojamosios dailės skyrius „Viduramžių tapyba ir grafika“ vėl pradedamas nuo seniausiųjų laikų, užsimenama apie ankstyviausius pigmentus – ochrą mezoliniuose kapuose, audinių gamtinius dažus. Kaip ankstyviausios tapybos pavyzdys nurodomas XII–XIII a. medinis skydas iš Lejasdopelės kapinyno. Medinės dalys išlieka itin retai, tačiau šis unikalus tapytas skydas archeologų darbuose apie ginklus dažniausiai paskėsta tarp kitų radinių²¹. Dr. E. Grosmane pastangos reprezentuoti ir į dailėtyros lauką įtraukti tokius senosios dailės objektus tikrai džiugina.

Viduramžių tapybos pavyzdžių Latvijos teritorijoje išliko nedaug, tačiau informaciją šioje dalyje papildė nuorodos į užsienio literatūrą, restauratorių darbus. Dailėtyrininkė nurodo, kad, pagal katalikų tradicijas, sienų tapyba buvo labai svarbi ir freskos turėjo būti ne tik bažnyčiose, bet ir pilyse. Teiginį ji pagrindžia rašytiniais šaltiniais, taip pat Rygos katedroje ir vienuolyne, Šv. Jokūbo, pranciškonų Šv. Kotrynos bažnyčiose atidengtų sienų tapybos fragmentų tyrimais. Autorės akcentuojamas ryškus viduramžiams būdingas spalvas puikiai iliustruoja detali Rygos katedros šiaurinio prieangio freskų analizė, taip pat tapytų skliautų nerviūrų rekonstrukcijos.

Viduramžių knygų dailę Latvijoje reprezentuoja unikalus kūriny *Missale Rigense* (*Rygos mišiolas*), datuojamas XV a. antra puse. Būtent jam, ypač jame esančiai miniatiūrai *Nukryžiuojimas su Marija ir šv. Jonu*, skiriamas didžiausias dėmesys. Pristatomi ir Agluonos bazilikoje rasti inkunabulai, ypač detalai apžvelgiant dvi graviūras iš rygiečio Reinholdo Soltrumpo kolekcijos. Visas „Viduramžių tapybos ir grafikos“ skyrius su autorės pateikiamais išsamiais tyrimais leidžia lengvai suvokti Latvijos viduramžių dailės pavyzdžius ir palyginti su Lietuvos medžiaga.

Taikomosios dailės dalis *Latvijos dailės istorijos* I tome yra pati didžiausia. Pirmojo, plataus (77 puslapių) skyriaus „Keramika“ autorė

21 Rudolfs Bruzis, Dagnija Svarāne, Guntis Zemītis, and Sandra Zirne, *Tuvčinas ieroči Latvijā 10.–13. gadsimtā* (Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2019), 164.

keramikę rekonstruktorė Baiba Dumpe apibendrina savo ilgamečių tyrimų rezultatus. Tai bene detaliausia kokybiška keramikos nuo seniausių laikų iki viduramžių studija Rytų Baltijos regione, nuosekliai pristatanti būdingus tipus, dekorą, technologinius ir stilistinius pokyčius. Pradžioje autorė, vertindama keramiką kaip naują žmonių kūrybinės raiškos formą, apžvelgė technologijas, ekonominę reikšmę bei atkreipė dėmesį į keramiką ne tik kaip tam tikros epochos, bet ir kaip žmonių grupės tapatybės elementą. Anksatyvojo neolito–ankstyvojo geležies amžiaus medžiaga pateikiama chronologiškai išskiriant laikotarpius poskyriais, kurių kiekvieną lydi žemėlapis su radavietėmis, gausiomis radinių nuotraukomis ir autorės grafinėmis bei tūrinėmis rekonstrukcijomis. Analizuodama keramikos gamybos procesą, B. Dumpe prieina prie išvados: „Keramikos indų gamyba iš daugiakomponentės medžiagos, tikslios formos suteikimas ir subtilus paviršiaus apdirbimas reikalavo per kartas sukauptų žinių, taip pat individualių gebėjimų ir įgūdžių“ (p. 303). Anot jos, keramikos gamyba galėtų būti laikoma specializuota, kaip ir kitos veiklos, susijusios su pirmykščio meno raiška.

Senajo geležies amžiaus ir vėlesnė keramiką autorė klasifikuoja ne tik chronologiškai, bet ir pagal etnines grupes. Ji pastebi, kad geležies amžiaus tyrimai dažnai būna orientuoti į etninius klausimus, o keramika juose apžvelgiama tiesiog siekiant pagrįsti teorijas. Anot jos, keramikos technologija ir stilius tiesiogiai nėra etninės savybės, o labiau atspindi atskirų bendruomenių tapatybę, tarpusavio ryšius, kartais nesusijusius su etnine priklausomybe (p. 339). Aprašydama konkrečius keramikos pavyzdžius autorė analizuoja kultūrines įtakas, pateikia kaimyniniams kraštams būdingus bruožus, o pristatydama kuršių vidurinio ir vėlyvojo geležies amžiaus keramiką, įtraukia ir šios genties medžiagą iš Lietuvos teritorijos. Kitų genčių (latgalių, sėlių, žiemgalių) keramika nepasižymi etniškai skirtingais bruožais, todėl aprašoma bendrai, tačiau išskiriama finų grupėms būdinga medžiaga, taip pat vadinamojo slaviško stiliaus apžiesta keramika.

Trumpai, tačiau išsamiai apžvelgiama ir viduramžių keramika, pradedant vietine piliakalnių, gyvenviečių medžiaga, kuri labai kontrastuoja su pirmaisiais importiniais dirbiniais. Toliau chronologiškai pristatomas Livo-nijos laikotarpis, parodant skirtumus tarp vietinės apžiestos keramikos ir

puošnių, įvairiomis formomis bei glazūromis išsiskiriančių indų, naudotų miestuose ar pilyse. Tiesa, dalis apie miestų ir pilių keramiką kur kas lakoniškesnė ir vizualiai pateikiami tik trys pavyzdžiai. Tai kiek kontrastuoja, lyginant su visu gausiai rekonstrukcijomis iliustruotu „Keramikos“ skyriumi.

Skyriaus „Tekstilės menas“ autorė – archeologinės tekstilės tyrinėtoja Irita Žeiere – jau pradžioje nurodo, kad iš laikotarpio iki XVI a. pabaigos tėra išlikę tik pavieniai vietinės gamybos tekstilės fragmentai. Šią problemą autorė sprendžia pasitelkdama XII–XV a. vaizduojamosios dailės pavyzdžius, kuriuose bent jau schematiškai pavaizduoti rūbai, tačiau akmens amžiaus molines figūrėles su stilizuotais rūbais ar galvos apdangalais praleidžia. Anot jos, neolite naudotą tekstilę iš avių vilnos ar naminių augalų – lino ar kanapės – netiesiogiai įrodo sėklos ir verpstukai, tačiau, remiantis Šventosios gyvenviečių tyrimų medžiaga, neolite vyravo tik liepos karnos ir dilgėlės pluoštai²².

Autorė nurodo, kad seniausia Latvijoje aptikta tekstilė yra iš geležies amžiaus palaidojimų, ji išliko metalinių papuošalų, kurie buvo uždėti ant drabužių, viduje. Užsiminus apie žiemgaliams, latgaliams ir sėliams būdingą tradiciją gausiai puošti audinius smulkiais metaliniais papuošimais, iškart pereinama prie IX–XIII amžių. Anot jos, iš vėlyvojo geležies amžiaus ir viduramžių yra „plačiausias ir įvairiausias tekstilės dirbinių asortimentas Latvijoje, suteikiantis išsamų vaizdą apie tekstilės formas, jų ornamentiką ir įtakos kryptis“ (p. 377). Autorė detalai išanalizuoja būdingus tekstilės pavyzdžius, rūšiuodama pagal technologijas į pintą ir austą, aprašo būdingas spalvas, tekstūras. Šiuo laikotarpiu ištis vyravo vilna ir linas, tačiau pastarasis archeologinėje medžiagoje retai išlieka. Autorė užsimena ir apie XIII a. šilkinio audinio fragmentus iš Koknesės pilies su išaustais augalų, paukščių, kriauklių motyvais, kurie gerokai skiriasi nuo vietinių geometrinių ornamentų (p. 382). Dar viena įdomi radinių grupė – Latvijos teritorijai būdingi kaspiniai iš arklio ašutų, kuriems čia skiriama nemažai dėmesio. Toliau detalai aprašomos įvairios audinių dekoravimo technikos, būdingi elementai ir kompozicijos. Nurodžiusi, kad prieš tai aptarta tekstilė būdinga valstiečių ir miestiečių sluoksniui, autorė pabaigoje tarsi vėl grįžta prie pradžioje paminėtų viduramžių vaizduojamosios dailės pavyzdžių, tačiau šįkart ji

siekia rekonstruoti dvasininkams ir riteriams būdingą aprangą. Derindama informaciją apie pavienius archeologinių tyrimų metu aptiktus tekstilės fragmentus su ikonografinė medžiaga, ji atkuria vėlyvojo geležies amžiaus ir viduramžių laikotarpio būdingą apdarą.

Aukščiau paminėtus du taikomosios dailės skyrius, kaip ir tolesnį, parengė Latvijos nacionalinio istorijos muziejaus tyrėjos. Šie trys skyriai pasižymi ne tik detalumu ir gausiomis radinių iliustracijomis, tačiau iliustracijų parašuose pateikiami ir unikalūs radinių šifrai, leidžiantys kitiems tyrėjams lengvai juos rasti muziejaus archyvuose.

Stambiausias (83 puslapių) taikomosios dailės skyrius – „Metalų dirbiniai“. Jo autorė – archeologė, ilgametė priešistorinės juvelyrikos tyrinėtoja dr. Baiba Vaska, visai neseniai išleidusi išsamią apibendrinančią monografiją apie Latvijos senovės papuošalus ir jų ornamentus²³. Skyrius pradedamas nuo metalų atsiradimo bronzos amžiuje, įtraukiant Rytų Baltijos regionui aktualius Skandinavijos ir Centrinės Europos kontekstus, detaliai aprašomi ankstyviausi bronziniai papuošalai, ginklai, jų ornamentika. Šalia latviškos medžiagos, kontekstams pagrįsti autorė pasitelkia itin įvairią užsienio literatūrą. Apžvelgdama ankstyviausius papuošalus ir jų plitimo kryptis, ji įtraukia informaciją apie Rytprūsių ir Lietuvos medžiagą. Nors ankstyvojo geležies amžiaus radinių maža, tačiau autorė, analizuodama to meto įvykius Europoje bei socialinius-ekonominius pokyčius Latvijos teritorijoje, nurodo būdingas kultūrines įtakas. Siekdama pagrįsti idėją apie La Tène'o ir keltiško stilių įtaką, ji pasitelkia bronzinės žmogaus figūrėlės stilistinę analizę. Senojo geležies arba romėniškojo laikotarpio poskyris pradedamas nuo etnokultūrinių Rytų Baltijos regiono ir Centrinės Europos kontekstų, nuosekliai pereinant prie įvairių tipų papuošalų, jų gamybos technologijų ir dekoravimo būdų aprašymo. Atkreipiamas dėmesys į baltų kraštams būdingą taisyklingų geometrinių formų ažūrinį dekorą, kuris atrodo „sukurtas naudojant liniuotę, skriestuvą ir šablonus pagal braižytojo projektą“ (p. 416). Vidurinio geležies amžiaus gausi juvelyrika apžvelgiama ne tik pagal tipus ir atskirus laikotarpius, bet ir analizuojami atskiriems regionams, taip pat skandinavų kolonistams būdingi papuošalai (p. 444). Paskutiniame poskyryje vėlyvojo geležies amžiaus ir viduramžių juvelyrika

23 Baiba Vaska, *Senās rotas un ornamenti Latvijā* (Rīga: Latvijas nacionālais vēstures muzejs, 2023).

chronologiškai detaliai nebeskirstoma, tačiau apžvelgiama IX–XIV a. atsikurusių genčių stilistika. Daugiausia dėmesio skiriama kuršių papuošalams, drabužių ir ginklų papuošimams, kiek mažiau – vendų, žiemgalių, latgalių ir sėlių juvelyrikai. Autorė pastebi bizantiškosios dailės įtaką kai kuriuose vietinių meistrų gamintuose apkaluose, bet nurodo, kad ji ryškiausia XI–XII a. ortodoksų liturginiuose dirbiniuose: enkolpijuose, medalionuose, kryželiuose (p. 469). Įtakų ir stilių įvairovė nuosekliai perteikiama per lyvių XII–XIV a. medžiagą – ne tik papuošalus, bet ir ginklų, buities įrankių dekorą. Skyrius „Metalų dirbiniai“ baigiasi kiek netikėtai, be apibendrinimo, tiesiog apžvelgiant skandinaviškos juvelyrikos meno įtaką lyviams. Visas šis skyrius nuodugniai pristato priešistorės laikotarpio juvelyriką, technologijas, būdingus ornamanto motyvus, nors paskutinio poskyrio pavadinime nurodyti „viduramžiai“, tačiau šio laikotarpio juvelyrika turbūt numatyta daugiau aprašyti paskutiniame taikomosios dailės skyriuje.

Paskutiniame skyriuje „Ankstyvųjų istorinių stilių taikomoji dailė“, kurio autorius tapytojas, dailėtyrininkas Imants Lancmanis, viduramžių dailę pristatoma kiek kitokiu žvilgsniu nei ankstesniuose taikomosios dailės skyriuose. Jame labai trumpai apžvelgiama viduramžių miestietiškoji, religinė ir diduomenės taikomoji dailė, sukurta vietinių bei užsienio amatininkų. Pradžioje užsimenama apie pirmąsias Rygos gildijas, pereinant prie auksakalių sakralinės dailės darbų. Autorius atkreipia dėmesį, kad dėl reformacijos daugelis katalikiškų liturginių kūrinių buvo sunaikinti, tačiau net ir apie žinomus objektus iliustracijų mažoka – skaitytojui belieka įsivaizduoti arba pačiam pasiieškoti XIX a. leidiniuose, kaip galėjo atrodyti aprašytieji kielikai. Minimieji Rygos bažnyčių relikvijoriai, auksakalių gamintos skulptūros, tačiau lieka neaišku, kas iš jų yra išlikę, kokie šaltiniai apie jas liudija. Aprašant juvelyriką, nurodoma, kad XIII a. nepastebimas lūžis, o toliau trumpai perteikiama, kaip palaipsniui atskiros papuošalų grupės buvo pakeistos gotikiniais atitikmenimis. Ši dalis tarsi nuosekliai papildo anksčiau buvusį skyrių „Metalų dirbiniai“, tačiau skaitant knygą anglų kalba, matyti, kad šį skyrių vertė kitas vertėjas nei prieš tai buvusius taikomosios dailės skyrius, naudojami kiti, nebūdingi papuošalų terminai, kitaip išverstas net skyriaus „Metalų dirbiniai“ pavadinimas. Aprašytus gotikinius juvelyrikos

pavyzdžius tenka tik įsivaizduoti, nes juos reprezentuoja vienas vėlyvosios gotikos žiedas (p. 484). Įdomus autoriaus sprendimas juvelyrikos meną sugretinti su antspaudais, kuriems skiriamas didesnis dėmesys, pastebimas aukštas jų gamybos meistriškumas, meninė vertė. Toliau aptariami žalvario, bronzos, alavo dekoruoti indai ir jų gamintojai, išryškinamas unikalus XV a. gotikinis sietynas. Autorius stengiasi paminėti visų sričių amatininkus, užsimindamas apie stalius ir neišlikusius jų gamintus viduramžių baldus, apie puodžius ir keramikos indus. Jis aprašo būdingas keramikos formas, glazūras ir geometrinius ornamentus, tačiau pateikia tik vieną importinio akmens masės ąsočio iliustraciją. Pačioje pabaigoje labai trumpai aprašomi kokliai. Lakoniškai užsimenama, kad dr. I. Ose yra išsamiai tyrinėjusi ir suklasifikavusi pilių koklius, tačiau ji pati, rašydama skyrių „Pilis“, apie koklius neužsiminė. Šis pavyzdys perša mintį, kad ateityje, planuojant panašius leidinius, turbūt būtų prasmingiau judėti per konkrečius priešistorės ir viduramžių objektus – piliakalnius, bažnyčias, pilis, miestus – ir prie kiekvieno iš jų pateikti visą informaciją nuo architektūros iki taikomosios dailės pavyzdžių arba bent jau integruoti skulptūras, freskas, koklines krosnis į vientisą konkretaus pastato interjero visumą.

Apžvelgus visus *Latvijos dailės istorijos* I tomo skyrius galima justi, kad nepavyko išlaikyti stilinės vienovės tekstų struktūroje, pasirenkant svarbiausius tyrimų šaltinius, vizualiai pateikiant medžiagą per nuotraukas, planus, rekonstrukcijas ar žemėlapius. Tiesa, mokslinė redaktorė dr. E. Grosmane jau įžangoje nurodė, kad tai neišvengiama, atsižvelgiant į objektų pobūdį, išlikimą bei ištirtumą. Be to, buvo gerbiamas kiekvieno autoriaus individualus pasirinkimas kaip interpretuoti ir aiškiausiai atskleisti tirtos medžiagos estetines savybes (p. 11). Nepaisant paminėtų diskutuotinų dalykų, *Latvijos dailės istorijos* I tomo struktūra aiški, aprėpianti kiek įmanoma plačiausią ratą įvairių rūšių objektų, kuriuos būtų galima sieti su daile. Tekstą gausiai papildė itin vertinga iliustracinė medžiaga – net 799 iliustracijos su detaliais aprašais ir ryškiomis nuorodomis tekste. Pabaigoje pateikiamas visų iliustracijų sąrašas, rinktinė bibliografija, asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės. Knyga išleista dviem (latvių ir anglų) kalbomis užtikrina plačią joje sukauptos informacijos sklaidą už Latvijos ribų.

Latvijos dailės istorijos I tomas yra kapitalus, priešistorinę ir viduramžių dailę išsamiai pristatantis leidinys, skatinantis pasitempti kitų šalių dailėtyrininkus ir panašiu pavyzdžiu kurti savo krašto dailės istorijos tomus, o visus besidominčius – aplankyti Rygą bei kitas Latvijos vietas ir gyvai pamatyti aprašytus dailės objektus. Reiškiame pagarbą ir dėkingumą leidinio mokslinei redaktorei ir daugelio tekstų autorei dr. E. Grosmanei už įdėtą milžinišką triūsą, taip pat kitiems autoriams už susistemintą ir aiškiai pateiktą vertingą informaciją.

Gauta — 2025 11 21